

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Björkö-Arholma kyrka ligger på ön Björkö, bredvid landsvägen mot Simpnäs. Kyrkan, som är placerad på en bergsknalle i gran- och tallskog, ligger relativt avskilt från övrig bebyggelse.

Tidigare tillhörde befolkningen i Björkö-Arholma Vätö pastorat, vilket innebar långa transporter till och från kyrkan. Sedan 1890 fanns ett bönhus på Björkö, som ibland uppläts för tillfälliga gudstjänster. År 1905 kunde dock missionsföreningens bönhus invigas till kapell och 1914 delades slutligen Vätö pastorat i två församlingar, Vätö och Björkö-Arholma församling.

Kyrktomten kring Björkö-Arholma kyrka är relativ enkel till sin karaktär och består dels av gräsmatta dels av naturlig vegetation. Från parkeringsplatsen leder en grusväg upp till entrén. I kyrkoanläggningen ingår kyrkan, bårhuset, klockstapeln och en mindre ekonomibygnad. Varken Björkö-Arholma kyrkogård eller Rumshamns kyrkogård ligger i anslutning till kyrkomiljön, utan ligger ett par kilometer bortanför denna.

2.2 Kyrkan

I samband med att det tidigare bönhuset skulle invigas till kapell, genomfördes en större upprustning av byggnaden varpå östra gaveln försågs med en sakristia (nuvarande koret) och västra gaveln försågs med ett mindre vapenhus. Vidare försågs byggnaden med ett nytt yttertak av plåt och väggarna panelkläddes och målades. Åtgärderna sågs dock som ett provisorium och kapellet renoverades åter år 1928. Denna renovering innebar en inre ompanelning och ommålning. Under 1900-talets mitt fördes diskussioner om att låta riva kyrkan och uppföra en ny. Det beslutades dock att den befintliga kyrkan skulle bevaras och att den i istället skulle renoveras.

Renoveringen, som påbörjades år 1953 följde ett åtgärdsförslag upprättat av arkitekten Bernhard Schill. Då Schill avlidit övergick uppdraget åt arkitekt Erik Fant och därefter Jörgen Fåk. Renoveringen var mycket omfattande. Den gamla sakristian byggdes om till kor och en ny sakristia uppfördes norr om koret. Kyrkan försågs med en brantare takresning. Ännu idag präglar 1950-talets renovering kyrkans arkitektur.

Den rektangulära byggnadens fasader är klädda med vitmålad och stående lockpanel. Långhuset markeras genom tre höga fönster med blyinfattat glas på vardera långsidan. Strävpelarna tillkom som följd av 1950-talets takförhöjning. Taket är täckt med falsad plåt, tillkommet i samband med en renovering 1980, och kröns av ett kors med klot. År 1995 breddades vapenhuset för att ge plats till invändiga utrymmen för WC och pentry. Samtidigt tillkom även lunettfönstret ovan vapenhusets entré liksom takkuporna på vapenhusets vardera takfall. Vidare försågs entrén med ett skärmtak. Entrédörren, en brunmålad dubbelpart med fiskbensmönster, har under senare tid bytts ut, även om den påminner om den föregående. Upp till porten leder en trappa av kvaderhuggen sten.

Invändigt täcks kyrkorummet av ett spetsigt innertak, klätt med slät och vitmålad panel. De enkla och vävspända väggarna omsluts av en bröstpanel, målad i bänkarnas gulaktiga kulör. Bänkarna står på vardera sidan om mittgången och dekorerats med ramstycken och fyllningar. Golvet är belagt med fernissade bräder och korgolvet är förhöjt. Orgelläktaren, som

förstorades under 1950-talet bärs upp av släta pelare och har rak barriär, även den dekorerad med ramstycken och fyllningar.

Det kvadratiska koret är i sin helhet smyckat med målningar av den lokala konstnären Harald Lindberg, utförda 1956-57. Lindberg anknyter till ortens kustkaraktär och har målat tak och väggar som en ”himmelskajuta” med livets hav och fondväggen som ”Himlalotsen”. Korets innertak följer långhusets form och bildar en brant spetsbåge. I koret står altaret samt den äldre altarringen som dock lät renoveras under 50-talets renovering. Norr om koret står kyrkans äldre predikstol som även den ändrades och flyttades i samband med 50-talets stora ombyggnad.

2.3 Bårhuset

Bårhuset uppfördes intill kyrkan 1954-55 efter ritningar upprättade av arkitekten Bernhard Schill. Byggnaden är uppförd av vätögranit och täcks av ett relativt plant tak belagt med torv. Takfotbräder liksom vindskivor är utförda i trä. Entrén har formen av en dubbelport med fiskbensmönster. Framför porten är marken belagd med granitplattor.

2.4 Klockstapeln

Klockstapeln på kyrktomten uppfördes år 1910 av byggmästaren Karl Ekström från Kulla. Som förebild till bygget, stod en stapel vid Johanneslunds missionsinstitut i Sickla. Stapeln som är uppförd som en klockbockstyp, står på en sockel av huggen kvadersten. Den spetsiga huven täcks av falsad kopparplåt.

2.5 Ekonomibygnad

På kyrktomten finns en enklare ekonomibygnad, uppförd någon gång under 1900-talets mitt. Byggnaden inrymmer vedbod, TC liksom förrådsutrymmen. Byggnaden står på en grund av gjutna plintar, är täckt av ett sadeltak med tvåkupigt lertegel och har fasader av locklistpanel.

2.6 Kyrkogården

På grund av de geologiska förutsättningarna kunde inte kyrkogården förläggas i anslutning till kyrkan. Kyrkogården anlades istället i Norrsand i Marum, en kilometer från kyrkan. Kyrkogården invigdes år 1910 och utvidgades 1966. Kyrkogården är lantligt belägen och omges av skog samt betesmark. Kyrkogården omramas av en granhäck och entrén markeras av en dubbelgrind av järn, flankerad av två stenståndare. Från entrén och fram till gravvårdarna leder en grusgång med björkallé. Kyrkogården är annars beväxt med enstaka tallar. I kyrkogårdens mitt står en klockstapel som uppfördes i samband med kyrkogårdens utvidgning 1966. I direkt anslutning till klockstapeln ligger minneslundan.

Kyrkogården domineras framförallt av stående gravvårdar av sten. För att vara en landsortskyrkogård finns ovanligt många grusgravar med stenram. På en stor del av stenarna kan man ännu läsa yrkestitlar som haft direkt samband med bygdens karaktär; ”styrmannen”, ”skepparen”, ”mästerlotsen”, ”sjökaptan”, ”kronolotsen”, ”fyrmästaren”, ”fyrvaktaren”. År 1922 anlades en begravningsplats för omkomna och främmande sjömän och samtidigt uppfördes en minnessten. 1933 uppfördes även en minnessten för de församlingsbor ”som fått sin grav i havet”. Minnesstenen är utförd efter arkitekt Gustav Bobergs ritningar.

2.7 Rumshamns kyrkogård

Rumshamns kyrkogård tillkom i samband med en koleraepidemi i trakten. Till kyrkogården, som ligger mitt i skogen, leder en stig. Själva kyrkogården, som även den är bevuxen med

skogsvegetation, till viss del upptrampad mellan gravvårdarna, avgränsas av en dragkätting från 1978. Tidigare var begravningsplatsen omramad av ett staket. På kyrkogården finns ett fåtal gravar, cirka 14 stycken. Det är de äldre gravvårdarna med enkla vita träkors, som dominerar och ger begravningsplatsen dess karaktär. Av dessa bör den äldsta gravvården från 1899 nämnas. Den minner om lotsen Erik Olof Österbergs sex barn som omkom i difteri. Korset dekorerar av en liten fågel i trä. År 1934 uppfördes en minnessten och 1979 tillkom en liten klocka invid kyrkogården.

2.8 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Björkö-Arholma kyrka är i storlek och utförande relativt enkel till sin karaktär. Den relativt anspråkslösa exteriören liksom den lågmälda interiören har kommit att karaktärisera flera av skärgårdens kyrkor och kapell. Enkelheten har därför ett byggnadshistoriskt intresse i sig.

Björkö-Arholma kyrka karaktäriseras dock främst av 1950-talets renovering. Under denna tid förhöjdes taket till den branta form det har idag. Likaså gestaltades interiören i sin helhet med målningar i koret, bänkar, orgelläktare, orgelfasad etc. Det är främst de färgstarka kormålningarna som drar åt sig blickfånget och präglar interiören, som för övrigt är hållen i ganska lågmälda, grågula bottenfärger. Målningarna i koret är utförda av den lokala konstnären Harald Lindberg. Lindberg var liksom flertalet av ortens befolkning sjöman, men kom under senare tid att bli elev på Konstakademien. Lindberg har utfört flera monumentalmålningar i offentliga byggnader och kyrkor, men mest känd har han blivit som skärgårdsmålare. Även i Björkö-Arholma kyrka återknyter han till skärgårdslivet i sitt motiv. Lindbergs målningar har sålunda ett konstnärligt, men även lokalhistoriskt värde.

Klockstapelns förhöjer kyrkotomtens kyrkliga karaktär och har därför miljöskapande värden.

Björkö-Arholma kyrkogård ligger lantligt, en kilometer från kyrkan. Kyrkogården får sin speciella prägel av det stora antalet grusgravar med stenram. Flera stenar har inskriptioner med yrkestitlar som direkt anknyter till kustlivet och berättar om de karaktäristiska yrkeskategorierna i området. Likaså skvallrar de två minnesstenarna om bygdens karaktär. Den ena stenen restes för församlingsbor som dött i havet, den andra för okända sjömän. Kyrkogården är således tydligt avfärgad av bygdens skärgårdsliv.

Rumshamns kyrkogård ligger ensligt, knappt synlig i skogen. Begravningsplatsen är bevuxen med naturvegetation och mellan gravvårdarna leder små stigar fram. Begravningsplatsen karaktäriseras främst av de vitmålade gravvårdarna i trä och är mycket enkel till sin karaktär, utan anspråk på gestaltning eller arkitektoniska ideal. Det är istället det direkta behovet som lett till en funktionell utformning. Den stämmningsmättade begravningsplatsen ger dock mycket höga miljömässiga upplevelser. Med sina få medel ger den oss en möjlighet att på ett direkt sätt se tillbaka på äldre tiders, ibland svåra levnadsförhållanden med fattigdom och epidemier.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Kyrkans enkla karaktär är typisk för skärgårdens kyrkor och kapell och har därför ett byggnadshistoriskt värde.
- Målningarna av Harald Lindberg har ett konstnärligt och lokalhistoriskt värde, då de är utförda av bygdens egen konstnär som dessutom var en erkänd monumentaldekoratör.

- Björkö-Arholma kyrkogårds tydliga skärgårdsprägel med gravvårdar som vittnar om bygdens dominerande yrkestitlar. Likaså minnesstenarna över sjömän och församlingsmedlemmar som gått bort i havet. Till sin helhet är kyrkogården tydligt avfärgad av bygdens skärgårdskaraktär och har därmed ett högt samhällshistoriskt- liksom personhistoriskt värde.
- Det stora antalet grusgravar med stenram är ovanligt många för att vara på en landsortskyrkogård och har ett arkitektur- och samhällshistoriskt värde.
- Rumshamns kyrkogårds ensliga läge mitt i skogen, liksom dess enkla karaktär som har ett miljöskapande värde och utgör ett värdefullt dokumentvärde över de enkelt utförda begravningsplatserna, utan anspråk på gestaltungsideal.
- Rumshamns kyrkogårds äldre och vitmålade kors i trä är avgörande för kyrkogårdens historiska och miljöskapande värden.

2.9 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Boëthius, Ulf, *Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län*, Uddevalla 1980

Hildebrandt, Maj-Britt, Kilström, Bengt Ingmar, Koesoemah, Marianne, Strindberg, Karin, *Upplands kyrkor XIV, Björkö-Arholma kyrka och Arholma kapell*, Strängnäs 1981

Lilja, Kersti, *Restaurering av klockstapel*, Björkö-Arholma kyrka, antikvarisk kontroll, Björkö- Arholma socken, Norrtälje kommun, Uppland: Stockholms läns museum: Rapport 2003:32, Stockholm 2003

Riksantikvarieämbetet, Antikvariska- topografiska arkivet

Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret

Kyrkoanläggningen sedd från vägen. Foto: Niss Maria Legars, Stockholms läns museum, 2004.

Exteriören från väster. Foto: Niss Maria Legars, Stockholms läns museum, 2004.

Interiören från väster. Foto: Niss Maria Legars, Stockholms läns museum, 2004.

Bårhuset invid kyrkan. Foto: Niss Maria Legars, Stockholms läns museum, 2004.

Klockstapeln. Foto: Niss Maria Legars, Stockholms läns museum, 2004.

Rumshamns kyrkogård. Kyrkogården ligger i skogsterräng, upptrampad med stigar. Foto: Niss Maria Legars, Stockholms läns museum, 2004.

Björkö-Arholma kyrkogård med flertalet grusgravar med stenram. Foto: Niss Maria Legars, Stockholms läns museum, 2004.